

М. М. Починковакандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри філологічних дисциплін
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ПСИХОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті зроблено акцент на тому, що формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи неможливо без урахування даних психології професійної освіти. Зазначено, що професія учителя початкових класів відноситься до професій типу «людина – людина», й підготовка майбутніх фахівців потребує особливого підходу до організації процесу професійного навчання.

На підставі аналізу представлених дефініцій терміна «професійне мислення» та його складників зроблено узагальнення про те, що критичне мислення є основою складовою частиною професійного мислення майбутніх учителів початкових класів і професійно важливою якістю, яка містить самостійну розумову діяльність, спрямовану на визначення та вирішення професійних проблем, здатність до професійної оцінки явищ, дійсності та використання доцільних прийомів обробки та аналізу інформації, що ґрунтується на загальнолюдських та національних цінностях. Таке мислення необхідно цілеспрямовано розвивати.

У дослідженні представлено принципи, яким має підпорядковуватись організація професійної освіти (за Л. Столяренком): принцип відповідності професійної освіти сучасним світовим тенденціям спеціальної освіти; фундаменталізації; індивідуалізації.

Автор звертає увагу на оптимальність співвідношення обсягу інформації і знань, виокремлюючи недоліки інформації, серед яких перешкоди під час передавання інформації (викривлення, непорозуміння, неправильне тлумачення), надмірність (підключення одразу декількох інформаційних каналів, багаторазове повторення матеріалу, використання значної кількості термінів, синонімів тощо).

У статті розкрито вимоги до навчальної інформації, що забезпечує оптимізацію процесу навчання майбутніх учителів початкової школи: адекватність, повнота, релевантність, об'єктивність і точність, структурованість, специфічність, доступність, своєчасність і безперервність навчальної інформації.

Услід за О. Кокуном, на підставі аналізу значної кількості досліджень представлено професійні вимоги, що висувуються до особистості вчителя: високий рівень професійної підготовки; високий рівень моральних якостей, соціального інтелекту й соціальної компетенції, схильності до громадської діяльності, високий рівень мотивації до педагогічної діяльності, педагогічної спрямованості особистості, розвинутих провідних пізнавальних якостей, педагогічна вираженість емоційно-вольової сфери, наявність певних нейродинамічних і характерологічних властивостей. Автор доповнює цей перелік навичкою володіння критичним мисленням.

Ключові слова: критичне мислення, професійне мислення, професійна освіта, психологія професійної освіти, майбутні вчителі початкової школи, формування критичного мислення.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти України вже доволі довгий час перебуває у стані змін. Це зумовлено різними соціально-політичними вимогами. Однією з найбільш суттєвих змін у системі шкільної освіти стало впровадження Концепції «Нова українська школа», що зумовлено цілою низкою «нерозв'язаних проблем вітчизняної системи освіти та її основоположної ланки – початкової освіти» й розробки Концептуальних засад реформування середньої освіти – «документа, який проголошує збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і спри-

яють вияву творчості дітей» [7, с. 7]. Новий зміст освіти базується на певних цінностях, що рекомендовані Європейським парламентом та Радою Європи й містять 24 риси і чесноти, серед яких знаходимо і критичне мислення.

У Концепції нової української школи критичне мислення розглядається як «ментальний процес» відповідно до визначення Дж. Стіл, К. Мередіта, Ч. Темпла – авторів технології «Читання та письмо для розвитку критичного мислення». У посібнику [7] представлено визначення поняття «критичне мислення», окреслено вміння критично мислячої людини, розкрито основні положення технології «Читання та письма для розвитку критичного мислення». Однак, на нашу думку, цих відомостей

украї мало для професійної підготовки вчителя початкових класів до розвитку критичного мислення учнів початкової школи. Така робота потребує ретельної підготовки й розвитку як критичного мислення вчителя, так і ознайомлення з методикою розвитку такого мислення в учнів. Отже, потребує розроблення система роботи з формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи, а така робота неможлива без урахування психолого-педагогічних аспектів, зокрема й психології професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Натепер уже існує значний доробок із проблеми формування й розвитку критичного мислення особистості на різних рівнях освіти. Переважна більшість наукових вітчизняних і зарубіжних досліджень присвячена розвитку критичного мислення учнів школи і коледжів: Т. Воропай, Дж. Дьюї, С. Заїр-Бек, І. Загашев, Б. Зейгарник, В. Кушнір, Т. Олійник, М. Ліпман, К. Мередит, Р. Пауль, О. Пометун, К. Поппер, Дж. Стіл, Ч. Темпл, С. Терно, Д. Халперн тощо.

Проблему формування критичного мислення студентів ЗВО розкрито в роботах: А. Авершина, Л. Астахової, В. Болотова, Л. Києнко-Романюк, В. Конаржевської, А. Коржуєва, І. Мороченкова, В. Попоква, О. Тягла, А. Федорова, Т. Харламп'вої, Т. Хачумян, Я. Чаплака, Д. Шакірової, М. Шеремет, Т. Яковенко та ін.

Мета статті – розкрити психологічні засади професійної освіти в процесі формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Процес формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи ґрунтується на основних закономірностях і принципах психології професійної освіти, яким має підпорядковуватися система організації професійної освіти; професійні вимоги, що висуваються до особистості вчителя; вимоги до навчальної інформації, що забезпечує оптимізацію процесу навчання майбутніх учителів початкової школи.

О. Кокун, услід за Е. Кринчик і О. Малхазовим, відзначають, що «наростаючі темпи розвитку нових технологій, інформаційний «вибух» та швидке «застарення» інформації, різке ускладнення, автоматизація та комп'ютеризація виробничих процесів, висока ймовірність виникнення «нестандартних» ситуацій у виробничій та соціальній сферах висувають все нові вимоги до фахівців. Адже вони, окрім професійних знань, умінь та навичок, повинні мати ще й спеціальні здібності, вміння та особистісні властивості, що забезпечують гнучкість та динамізм професійної поведінки, креативність у професійній діяльності, самостійність у пошуку та засвоєнні нової інформації і нового професійного досвіду. Особливо підкреслюється набуття здатності до прийняття

адекватних рішень у «нестандартних» ситуаціях, в умовах дефіциту часу та наявності навичок оптимальної взаємодії з іншими учасниками виробничого процесу в спільній професійній діяльності в колективі [3, с. 46], [5], [6].

Професійна діяльність людини потребує застосування того чи іншого виду й типу мислення, яке залежить від мети й завдань професійної діяльності. Так, у психології зустрічаємо поняття «професійне мислення» – «це інтелектуальна діяльність щодо розв'язання професійних задач. Оскільки специфіка професійної діяльності зумовлена особливостями задач, що їх розв'язують різні спеціалісти, то якість професійної діяльності, або рівень професіоналізму, залежить від типу мислення» [8].

«Професійне мислення» і має суттєве значення для успішної майбутньої професійної діяльності. Я. Чаплак, спираючись на дослідження Н. Пов'якель, зазначає, що «розвиток професійного мислення є складовою становлення особистості майбутнього фахівця, у процесі чого воно набуває ознак, характерних саме для певної професії та набуття фахової компетентності», а «найвідоміші вітчизняні концепції професійного розвитку та психології професіоналізму переконливо доводять, що саме акмеологічний рівень критичного мислення є однією з основних складових особистісного компонента готовності індивідуальності до професійної діяльності та життєтворчості в цілому» [10].

Л. Столяренко зазначає, що під професійним мисленням «інтуїтивно маються на увазі деякі особливості мислення фахівця, що дозволяють йому успішно виконувати професійні задачі на високому рівні майстерності: швидко, точно, оригінально вирішувати як ординарні, так і неординарні задачі в певній області» [9, с. 459]. Дослідник зазначає, що таке мислення розвинеться тільки за умови розроблення спеціальної моделі професійного навчання. Отже, «такий підхід до професійного інтелекту (урахування особливостей мислення у процесі вирішення професійних задач, здатність бачити оптимальні способи її вирішення, прогнозування – прим. авт.) вимагає від педагогічної психології розробки спеціальних інформаційних моделей для організації професійного навчання, тобто передачі системи професійно затребуваних знань і організації їх засвоєння».

Загальновідомо, що професія вчителя початкових класів належить до професій типу «людина – людина», а це вимагає особливої професійної підготовки майбутніх фахівців.

Досліджуючи особливості мислення в професіях типу «людина – людина», І. Болотнікова, спираючись на роботи В. Сластьоніна, наголошує, що «вміння мислити самостійно – це найвищий рівень педагогічної майстерності. Використовуючи вже

відомі педагогічні прийоми, вчитель повинен вміти збагачувати їх своєю особистою думкою, власним баченням проблеми; а услід за Ю. Кулюткіним, відзначає: «центральною моментом діяльності вчителя, моментом, в якому найяскравіше виявляється внутрішня єдність інтелектуальних, емоційних та вольових якостей особистості, є процес прийняття рішень» [1, с. 92–93].

Наведене вище визначення професійного мислення та його складників імпліцитно вказує на властивості, притаманні критичному мисленню, бо саме таке мислення характеризується самостійністю, гнучкістю, базується на цінностях, дозволяє адекватно аналізувати інформацію і приймати адекватні рішення. Тож, у світлі нашого дослідження ми можемо говорити про те, що критичне мислення є основною складовою частиною професійного мислення майбутнього вчителя початкових класів і професійно важливою якістю, яка містить самостійну розумову діяльність, спрямовану на визначення та вирішення професійних проблем, здатність до професійної оцінки явищ, дійсності та використання доцільних прийомів обробки та аналізу інформації, що ґрунтується на загальнолюдських та національних цінностях.

Таке мислення необхідно цілеспрямовано розвивати в процесі професійної освіти, яка має підпорядковуватися низці принципів, визначених Л. Столяренком:

- принцип відповідності професійної освіти сучасним світовим тенденціям спеціальної освіти;
- принцип фундаменталізації професійної освіти, що потребує зв'язку з психологічними процесами набуття знань, формування образу світу, постановкою проблеми набуття системних знань;
- принцип індивідуалізації професійної освіти, який вимагає вивчення проблеми формування професійно важливих якостей, необхідних представнику тієї чи тієї професії [9, с. 399–400].

Розробляючи систему роботи з формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи, обов'язково враховувати психологічні та інформаційні засади навчання, формування системного мислення як здатності бачити предмет вивчення з різних позицій і вирішувати зв'язані з його засвоєнням задачі творчо, самостійно, на рівні орієнтування в усьому комплексі зв'язків і відношень [9, с. 460].

Психологи наголошують на важливості оптимального співвідношення обсягу інформації і знань, що передаються: недолік інформації, що передається, пов'язаний з перешкодами, які виникають у процесі передачі інформації (викривлення, непорозуміння, неправильне тлумачення); надмірність у свою чергу має низку негативних моментів: підключення одразу декількох інформаційних каналів, багаторазове повторення викладачем якого-небудь матеріалу, використання знач-

ної кількості термінів, синонімів тощо, що робить інформацію термінологічно перевантаженою, при цьому істинний зміст відходить на другий план [9, с. 460].

Безперечно, професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи у ЗВО вимагає значної роботи з навчальною інформацією, до якої висуваються певні вимоги, що забезпечують оптимізацію процесу навчання (за Л. Столяренком):

- адекватність інформації. Через індивідуальні психологічні особливості в різних суб'єктів навчання можуть бути побудовані різні образи і уявлення відносно одних і тих самих ситуацій навчання. Концептуальні моделі й інформаційні образи, що формуються у людини, ніколи не є дзеркальним відображенням реальної обстановки й ситуації навчання;

- повнота інформації. Забезпечується опорою на минулий досвід, включенням різноманітних інформаційних джерел, відповідністю мотиваційних очікувань суб'єктів навчання їхнім інтересам, цілям, практичною орієнтованістю навчальної інформації, її відповідністю профілю освіти тощо;

- релевантність інформації. Обсяг інформації, необхідний для успішної організації професійного навчання, повинен містити з кожного джерела не всю інформацію, а лише ту, яка має відношення до цілей навчання;

- об'єктивність і точність навчальної інформації. Щодо викривлення, неточності й необ'єктивності інформації, то тут виокремлюють об'єктивні причини (вихід з ладу технічних засобів навчання або їх відсутність) і суб'єктивні (свідоме викривлення чи навмисне приховування викладачем інформації, індивідуальні психофізіологічні особливості як викладача, так і того, хто сприймає інформацію);

- структурованість інформації. Багатовимірний характер інформації, що надходить з усіх джерел, ускладнює її прийом і перероблення, особливо в умовах дефіциту часу;

- специфічність інформації. Багатоплановість інформації з різних предметів, яка має підпорядковуватися з рішенням загальних цілей освіти;

- доступність інформації. Свою розвивальну й навчальну функцію інформація може зіграти лише тоді, коли її зміст зрозумілий всім, хто навчається;

- своєчасність і безперервність інформації. Будь-яка інформація, що затримується, стає або некорисною, або веде до дій, що не відповідають навчальній ситуації [9, с. 460–461].

Ми не можемо обійти увагою професійні вимоги, що висуваються до особистості вчителя. Такі вимоги визначені О. Кокуном на підставі аналізу значної кількості наукових робіт (О. Абдуллін, А. Веремчук, Ф. Гоновлін, Т. Завадська, В. Заслуженюк, Є. Ільїн, Н. Кузьміна,

С. Максименко, Д. Ніколенко, О. Ноженкіна, В. Семиченко, Н. Шкіль) і передбачають наявність:

– високого рівня професійної підготовки (педагогічних знань та вмінь);

– високого рівня моральних якостей, соціального інтелекту і соціальної компетенції, схильності до громадської діяльності;

– високого рівня мотивації до педагогічної діяльності;

– педагогічної спрямованості особистості: любові до дітей, психологічної готовності до педагогічної праці, психолого-педагогічної культури;

– розвинутих провідних пізнавальних якостей учителя: психологічної і педагогічної спостережливості, здатності довільно концентрувати й розподіляти увагу, творчої спрямованості уяви, логічності мислення, гнучкості розуму, здатності доводити, почуття нового, професійної рефлексії, культури мови, багатства її словникового складу;

– педагогічної вираженості емоційно-вольової сфери: виразності та яскравості почуттів, «сердечності» розуму, здатності свідомо керувати своїми емоціями, регулювати свої дії і поведінку, самовладання, терплячості, самостійності, рішучості, організованості й дисциплінованості, розумної наполегливості, вимогливості;

– певних нейродинамічних і характерологічних властивостей: сили, врівноваженості, рухомості нервово-психічних процесів, контактності, розсудливості, педагогічного оптимізму, гуманності, об'єктивності в оцінці учнів і самооцінці [3, с. 51–52].

На нашу думку, цей перелік необхідно доповнити ще й навичкою володіння критичним мисленням. Така вимога є нагальною потребою часу. Вона має бути властива вчителю початкової школи, крім того, учитель, відповідно до Концепції Нової української школи, має розвивати критичне мислення учнів початкових класів, а для цього йому необхідно володіти теоретичними й практичними відомостями щодо концепції критичного мислення. Отже, володіння критичним мисленням має бути включено до переліку професійних якостей особистості вчителя.

На підтвердження цього також виступає Ф. Гоноблін, який зазначає, що «конструктивна діяльність учителя полягає в тому, що він відбирає той навчальний матеріал, який необхідно передати учням, переробляє його відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей, на підставі чого будує урок, бесіду, проводить виховні заходи, проєктує особистість учня, систему його знань і світогляд» [2]. Н. Кузьміна звертає увагу на те, що «успішність цієї діяльності залежить від знання вчителем предмета, методів, теорії і історії педагогіки, наявності у нього широкого наукового й культурного світогляду, знання психології дітей» [4]. Однак, зважаючи на значний обсяг навчальної та наукової інформації, з якою щоденно стикається вчитель,

перед ним постійно постає проблема її відбору за різними критеріями, на яких акцентовано увагу Ф. Гонобліна та Н. Кузьміної. І саме такий відбір може бути здійсненим найбільш адекватно та повно із застосуванням саме критичного мислення.

Висновки і пропозиції. Отже, побудова системи формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи має спиратися на основні аспекти психології професійної освіти, які полягають у врахуванні принципів організації професійної освіти, дотримання вимог щодо навчальної інформації, оптимальності співвідношення її обсягу і знань, професійних вимогах до особистості вчителя. Крім того, критичне мислення є основною складовою частиною професійного мислення майбутніх учителів початкових класів і потребує цілеспрямованої роботи з його розвитку. Психологічні засади професійної освіти відіграють одну з провідних ролей у побудові зазначеної системи.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні та розкритті психолого-педагогічних аспектів формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи.

Список використаної літератури:

1. Болотнікова І.В. Особливості мислення та уяви як професійно важливі якості фахівця у професіях типу «людина – людина». *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології*. 2010. Випуск 8. С. 86–94.
2. Гоноблін Ф.Н. Книга об учителе. Москва : Просвещение, 1965. 260 с.
3. Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. Агенство», 2012. 200 с.
4. Кузьміна Н.Ф. Очерки психологии труда учителя. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1967. 183 с.
5. Кринчик Е.П. К проблеме психологического сопровождения профессионального становления студентов-психологов. *Вестник Московск. ун-та. Сер. 14. Психология*. 2005. № 2. С. 45–56.
6. Малхазов О.Р. Психологія праці : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2010. 208 с.
7. Нова українська школа : poradnik dla vchitelja / під заг. ред. Н.М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
8. Принцип единого інтелекту та професійне мислення. URL: https://pidruchniki.com/1115121237238/psihologiya/printsip_yedinogo_intelektu_profesijne_mislennya
9. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. 2-е изд., перераб. и доп. Ростов на-Дону : «Фенкис», 2003. 544 с.

10. Чапак Я. Роль критичного мислення у творчих пошуках «внутрішнього камертона душі» особистості. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2011. Вип. 16 (1). С. 136–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znfpfsp_2011_16%281%29__19

Pochynkova M. Psychology of professional training in critical thinking forming of future teachers of primary school

The accent of the article is done on impossibility of critical thinking forming of future teachers of primary school without taking into consideration of psychological data of professional training. It is marked that the profession of a teacher of primary classes relates to the type of professions “person – person” and preparation of future specialists needs special approach to organization of the process of professional training.

On the basis of analysis of the presented definitions “professional thinking” and its constituents, it is done generalization concerning critical thinking and it is the basic constituent of professional thinking of future teachers of primary classes and professionally important quality, that contains the independent intellectual activity that is sent to determination and decision of professional problems, capacity for professional estimation of the phenomena, reality and use of appropriate ways of processing and analysis of information that is based on common to all mankind and national values. Such thinking must be purposefully developed.

Organization of professional training (by L. Stoliarenko) must submit the principles that are presented in the research: principle of accordance of professional training to the modern world tendencies of special education; fundamentalization; individualization.

The author pays attention to optimality of correlation of volume of information and knowledge, distinguishing the lacks of information, among that are obstacles while information transferring (curvature, misunderstanding, misinterpretation), surplus (connecting at once of a few informative channels, frequent reiteration of material, use of a considerable amount of terms, synonyms and others like that).

Requirements to educational information are exposed in the article that provides optimization of process of studies of future teachers of primary school: adequacy, plenitude, relevance, objectivity and exactness, structuredness, specificity, availability, timeliness and continuity of educational information.

After O. Kokun, on the basis of analysis of a considerable amount of researches, professional requirements that are pulled out to personality of a teacher are presented: high level of professional preparation; high level of moral qualities, social intellect and social competence, propensity to public activity, high level of motivation to pedagogical activity, pedagogical orientation of personality, developed leading cognitive qualities, pedagogical expressiveness of emotional and volitional sphere, presence of certain neuro dynamic and characterological properties. The author complements this list with the skill of critical thinking possession.

Key words: *critical thinking, professional thinking, professional training, psychology of professional training, future teachers of primary school, forming of critical thinking.*